

OBNOVENÍ ČINNOSTI UNIVERZIT NA UKRAJINĚ PO ROCE 1944

BOHDAN ZILYNSKYJ

Výzkum vývoje ukrajinských univerzit ve 20. století nenabyl v rámci ukrajinské ani světové historiografie po rozpadu Sovětského svazu výrazného nebo dokonce dynamického charakteru.¹ Nepochybně přitom dnes existují určité možnosti nedogmatického, na pramenech založeného osvojení tohoto tématu.² Možnost českého badatele přispět k poznání této tematiky je vzhledem k nedostupnosti podstatné části relevantní pramenové základny ovšem značně limitovaná. Omezil jsem se proto především na srovnání situace ukrajinských univerzit a obdobných vysokých škol v jiných částech areálu středovýchodní Evropy.

Zkoumání příslušné látky bylo ovlivněno jednak nedostupností části ukrajinského periodického tisku, jednak nerovnoměrnou strukturou kniž-

¹ Základní přehled vývoje ukrajinských univerzit srovnej in: Noack, Christian – Penter, Tanja: *Hochschulen in der Ukraine: Geschichte, Struktur, Perspektiven*, Bonn 2001. Jen na okraji, resp. v obecných rysech celého sovětského vysokého školství od roku 1917 do 30. let se ukrajinské univerzity objeví., in: David-Fox, Michael: *Das seltsame Schicksal der russischen Universitäten vor und nach der Revolution von 1917*, in: Connelly, John – Grüttner, Michael (eds.): *Zwischen Autonomie und Anpassung. Universitäten in den Diktaturen des 20. Jahrhunderts*, Paderborn 2003, s. 13–37, zde zejména s. 25n. a v knize téhož autora: *Revolution of the Mind. Higher Learning among the Bolsheviks*, Ithaca 1997. Srovnej též starší práce: Fitzpatrick, Sheila: *Education and Social Mobility in the Soviet Union 1917–1934*, New York 1979 aj. Zajda, I.: *Education in the USSR*, Oxford 1980.

² Dokonce i velké, na vnitřní politiku SSSR zaměřené syntézy Manfreda Hildermeiera se opírají především o letitou práci: Anweiler, O. – Meyer, K. (eds.): *Die sowjetische Bildungspolitik seit 1917. Dokumente und Texte*, Heidelberg 1961. Srovnej Hildermeier: *Geschichte der Sowjetunion 1917–1991. Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates*, München 1998, s. 1120–1147; Týž: *Die Sowjetunion 1917–1991*, s. 198–206.

ních titulů z 50. až 80. let, ve kterých lze čerpat základní informace. Množství ruských odborných titulů věnovaných poměrům na sovětských univerzitách, jak se vyvinuly po roce 1945, zůstávalo od 50. let nesrovnatelně větší než počet titulů ukrajinských sledujících příslušné téma v rozsahu vymezeném hranicemi příslušné republiky.³ Ukrajinská zpracování ustupovala před ruskými také co do rozsahu zpřístupňované fakticity a téměř vždy i s ohledem na kvalitu zpracování.⁴ Je přitom třeba konstatovat, že také v případech obsažnějších a informačně cennějších ruskojazyčných publikací zůstala kvalita citelně znehodnocena ideologickými požadavky a tlaky.⁵

Nehledě na omezenost východisek je nepochybné, že zkoumání vývoje univerzit na širší srovnávací základně není samoúčelnou záležitostí. Lepší poznání problematiky může vysvětlit některá specifika postavení Ukrajiny v rámci celého Sovětského svazu těsně po druhé světové válce, což by prospělo také lepšímu pochopení celosvazové problematiky.

Situace na Ukrajině vykazuje při srovnání s celosvazovými poměry zajímavé rysy.⁶ V první řadě zaujme značný počet univerzit, které na ukrajinském území těsně po druhé světové válce obnovily činnost. Bereme-li jako východisko stav z podzimu 1945, kdy začínal první akademický semestr v mírových podmínkách, dopočítáme se na Ukrajině sedmi univerzit.⁷ Čtyři z nich působily v podmínkách stalinského impéria už v předválečné době. Charkovská, kyjevská a odeská byly spojeny dobou svého vzniku a prvotního rozvoje s 19. stoletím, přičemž historicky nejdále – před polo-

³ Srovnej alespoň základní oficiální syntézu: *Istoria Leningradskogo universiteta 1819–1969. Očerki*, Leningrad 1969.

⁴ Určitou představu o směrech a typech bádání poskytují např. Brega G. S. – Varvarcev N. N. – Komarenko, N. V. aj.: *Intelligencija sovětskoj Ukrainy (Někotoryje voprosy istoriografii i metodologija issledovanija)*, Kijev 1988, k období těsně po druhé světové válce srv. s. 68–77. Nověji se problematiky dotknul Jurčuk, V. I.: *Kulturne žyttá v Ukraini u povojenni roky: svitlo i tini*, Kyjiv 1995.

⁵ Typická dobová zpracování připravili např. Buťagin, A. S. – Saltanov, Ju. A.: *Universitětskoje obrazovanije v SSSR*, Moskva 1957, Čutkerašvili, Je. V.: *Razvitije vysšego obrazovanija v SSSR*, Moskva 1961; Jeljutin, V. P. (red.): *Vysšaja škola SSSR za 50 let*, Moskva 1967 nebo Čanbarisov, Š. Ch.: *Formirovanije sovětskoj universitětskoj sistěmy*, Moskva 1988.

⁶ K porevolučním východiskům srovnej z dobového sovětského pohledu: Rjappo, Jan: *Reforma vysšej školy na Ukrajině v gody revoljucii (1920–1924)*, Sbornik statej i dokladov, Charkov 1924. K meziválečnému studentstvu srovnej průkopnickou kritickou studii o leningradské studentské komunitě: Konecny, Peter: *Builders and Deserters. Students, State and Community in Leningrad 1917–1941*, Montreal 1999.

⁷ Nejjzákladnější informace o každé z nich poskytuje: *Radanska encyklopedija istoriji Ukrainy*, Tom 1–4, Kyjiv 1969–1972, srv. příslušná hesla. Důkladnějších historických syntéz se před koncem 80. let 20. století dočkaly jen univerzita kyjevská, charkovská a odeská.

vinu 17. století – sahala tradice kyjevského vysokého školství.⁸ Na východní Ukrajině působila ještě dněpropetrovská univerzita založená v roce 1918.

Odlišné historické kořeny měly dvě univerzity západoukrajinské (Lvovská a černovická), které byly do systému sovětského školství násilně včleněny mezi podzimem roku 1939 a létem roku 1940. Na rozdíl od univerzit sovětizovaných představovaly typ škol, který se do té doby vyvíjel odlišným, klasičtějším respektive evropštějším způsobem bez zásadních přerývů. Neznamená to přitom, že by po roce 1918 nedošlo ke změnám profilu těchto škol, a to zejména s ohledem na míru přítomnosti a práv ukrajinských pedagogů i studentů. Ta se jak ve Lvově tak v Černovicích zmenšila ve dvou meziválečných desetiletích ve srovnání s poměry na sklonku mírové existence Rakouska-Uherska. V každém případě na těchto univerzitách nepřicházelo před podzimem 1939 respektive létem 1940 v úvahu zavádění sovětských inovací a nový režim je do 22. června 1941 dokázal realizovat jen zčásti.

V okamžiku, kdy začal útok Německa a jeho spojenců na Stalinovu říši, fungovalo tedy na Ukrajině šest univerzit. Evakuovat dvě z nich (Lvovskou a černovickou) nebylo vzhledem k rychlosti postupu německé armády možné. V případě tří univerzit nacházejících se na území vzdálenějším od frontové linie se to podařilo v takovém rozsahu, jaký umožnily nepříznivé okolnosti.⁹ Náhradním útočištěm těchto škol byly zprvu oblasti nejvýchodnější Ukrajiny nebo přilehlé ruské lokality severního Černomoří, nakonec však bylo nezbytné přesunout je dále, do hlubšího zázemí ve střední Asii. Evakuovaní učitelé a studenti, kteří mohli být postrádáni na frontě, obnovili v tamních, jistě nepříliš výhodných podmínkách své aktivity. Zatímco nejdůležitější univerzity – kyjevská a charkovská – působily společně pod jménem Ukrajinská sjednocená univerzita v kazašském městě Kzyl Orda, univerzita odeská pokračovala v činnosti jako samostatný vysokoškolský ústav v turkménské lokalitě Bajram Ali.

Část pedagogů a zřejmě i studentů se vyhnula nasazení na frontu v prvních týdnech války a poté i evakuaci z příslušných ukrajinských měst. Pokud se však někdo z nich těšil iluzemi, že by ukrajinské univerzity mohly

⁸ Jedná se o tradici tzv. kyjevsko-mohyljanské akademie, která postupně rozvinula svou činnost od první poloviny 17. století. K vlastní kyjevské univerzitě založené v r. 1834 srv. *Istorijska Kyjivskoho universytetu, Kyjiv 1959*, nejstarší novodobá univerzita Ukrajiny byla však založena o zhruba třicet let dříve v Charkově.

⁹ K situaci obecně srovnej Dunstan, J.: *Soviet Schooling During the Second World War*, London 1997.

obnovit činnost pod německou okupací, oddával se lichým nadějím. Ukrajinské vysoké školství na okupované Ukrajině, přerozdělené mezi tři útvary podřízené Německu, respektive předané Rumunsku, až na jedinou výjimku zaniklo. V Kyjevě, Charkově, Dněpropetrovsku a Lvově, tedy na území ovládaném Němci, se z pochopitelných důvodů univerzitní výuka nerozběhla. Na rozdíl od situace v Polsku tu nemohl být s úspěchem realizován ani pokus o organizování univerzity tajné – její činnost by Němcům nezůstala utajena.¹⁰

Obdobná byla situace černovické univerzity v době tříletého navrácení centra Bukoviny pod správu Rumunska. Zdá se přitom, že obnovení univerzity v podobě rumunského vysokoškolského ústavu žádný zásadní problém nebránil. Jiný přístup volily rumunské úřady v Odese, kterou mohly spravovat s německým souhlasem v rámci tzv. Transnistrie. Tamní univerzita pokračovala v činnosti, byť jako ústav, který zřejmě nebral na potřeby ukrajinského a ruského obyvatelstva příliš mnoho ohledů. Zjištění větších podrobností o této pozoruhodné epizodě, která byla v rámci ukrajinského území anomálií, zůstává zatím těžko řešitelným úkolem.¹¹

Má-li být předkládaný obrázek kompletní, nemůžeme pominout zdánlivě odtažitou a málo související skutečnost vytvářející geografický i věcný kontrast k osudu většiny předválečných univerzit umístěných před rokem 1941 na území Ukrajiny a pak převážně ve střední Asii. Blíže k Ukrajině, v protektorátní Praze, totiž zůstala zachována existence Ukrajinské svobodné univerzity (UVU), která nejen svým jménem, ale jazykovým profilem byla více ukrajinská než univerzity v městech jako Kyjev, Charkov nebo Odesa. UVU zakotvila po krátkém působení ve Vídni na podzim r. 1921 v Praze.¹² Přestože po roce 1939 přinesla německá kontrola aktivit UVU řadu problematických důsledků, činnost této vysoké školy přerušena nebyla.¹³ Ve vzdáleném zázemí východní fronty, ale druhým směrem než uni-

¹⁰ Údaje o německé školní politice v okupované Ukrajině shrnula Jerabek, Blanka: *Das Schulwesen und die Schulpolitik im Reichskommissariat Ukraine 1941–1944, Im Lichte deutscher Dokumente*, München 1991.

¹¹ Této epizodě se až na drobnou zmínku syntéza dějin odeské univerzity vyhnula, srv. Jurženko, O. I.: *Istorija Odeskoho universytetu za 100 rokiv*, Kyjiv 1968.

¹² Uspokojivá syntéza dějin této dodnes formálně existující školy chybí, srv. např. jubilejní publikaci *Ukrajinská svobodná univerzita. 1921–1996*, Vědecký sborník z konference, věnované 75. výročí založení univerzity. Praha, 29.–30. listopadu 1996, Praha 1998.

¹³ Příznačné je, že zhruba v polovině protektorátního období byl v Praze vydán po delší přestávce sborník prací učitelů UVU: *Naukovyj zbirnyk Ukrajinsskoho vilnoho universytetu*, Tom 3, Praha 1942.

verzity pracující ve střední Asii, zůstala zachována škola, na jejíchž dvou fakultách získalo možnost studia určité množství zájemců pocházejících z východní Haliče nebo z ukrajinských emigrantských rodin nacházejících se ve střední Evropě.

Je víc než logické, že sovětský režim nemohl za tak složité situace, jakou prožíval po červnu 1941, rezignovat na snahu o průběžnou obnovu a doplňování odborných kádrů s vysokoškolským vzděláním. Splnění tohoto úkolu bylo nutnou součástí strategie jeho přežití a *conditio sine qua non* úspěšného přechodu do protiněmecké ofenzivy. Sovětská moc hned po obnovení svých základních struktur na osvobozeném respektive znovu dobytém území musela vedle velkých obnovných úkolů dosáhnout co nejrychlejšího obnovení univerzit respektive jejich přestěhování zpět do původních lokalit. Zatímco v Charkově a Kyjevě lze tyto snahy doložit už na podzim 1943, v případě západněji ležících měst k tomu mohlo dojít teprve v následujícím roce.

Nyní je třeba vrátit se k výše uvedenému údaji o sedmi ukrajinských univerzitách – na delší dobu poslední vznikla na podzim roku 1945, a to v Sovětském Svazem nejpozději získané části Ukrajiny západní. V hlavním místě bývalé československé Podkarpatské Rusi a v následujícím roce už Zakarpatské oblasti Ukrajinské SSR byla zcela účelově zřízena univerzita v Užhorodě. Tento krok byl tehdy i později sovětskou propagandou náležitě využíván. Poukaz na tak rychlé zřízení zakarpatské univerzity, geograficky nejzápadnější instituce tohoto typu v SSSR, mohl posloužit při dotváření kontrastního obrazu mezi dřívější, československou i maďarskou správou regionu a zásluhami nového režimu. Poněkud obdobný případ představoval případ kišiněvské univerzity, která byla založena také v roce 1945, v tomto druhém případě bylo cílem výraznější připoutání Moldavie, znovu odebrané Rumunsku, k Sovětskému svazu.

Při posuzování výše uvedených početních údajů se zdá být smysluplná pouze možnost srovnání mezi poměry sovětské Ukrajiny a Ruska – všechny ostatní republiky SSSR disponovaly nesrovnatelně menším počtem univerzit. Na území evropské části RSFSR působilo po ukončení druhé světové války osm univerzit – v Moskvě, Leningradu, Kazani, Saratově, Rostově, Permi, Gorkém a Voroněži. V asijské části RSFSR se nacházely ještě čtyři další vysoké školy tohoto typu.

V letech těsně před sovětsko-německou válkou převyšovaly Leningradská a Moskevská univerzita počtem studentů kteroukoli z ukrajinských škol tohoto typu, na druhé straně však univerzita charkovská, kyjevská a oděs-

ká předstihovaly příslušnými ukazateli jakoukoli další univerzitu ruskou. Univerzity na území sovětské Ukrajiny byly přitom nahuštěny daleko výrazněji než v evropské části sovětského Ruska a je logické, že také podíl obyvatel připadajících na jednu univerzitu byl na Ukrajině výrazně nižší.

Pokročíme od roviny statistických údajů k údajům o vnitřní situaci univerzit. Při zkoumání ukazatelů z této oblasti se ukazuje, že základní aspekty činnosti všech sovětských univerzit byly tehdy platnými předpisy unifikovány v rámci celého území SSSR.¹⁴ Mohlo by se proto zdát, že najít specifika charakteristická právě pro ukrajinské univerzity bude velmi obtížné.

Nejpodstatnější skutečností ovlivňující situaci sovětských a tedy také ukrajinských univerzit bylo vydání rozhodnutí prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 10. dubna 1946 schválené plénem téhož sovětu 18. října téhož roku. Příslušný „ukaz“ proměnil dosavadní Všesvazový výbor pro záležitosti vysokých škol, který byl zřízen v roce 1936, v ministerstvo vyššího vzdělávání SSSR patřící mezi vládní instituce svazově-republikového typu. Ministrem se stal dosavadní předseda Všesvazového výboru S. V. Kaftanov.¹⁵ Struktura nové, instančně vyšší instituce byla upravena příkazem ministra z 29. června 1946. Kontinuita obou orgánů však byla nesporná. Potvrzuje ji mj. skutečnost, že ministerstvo převzalo vydávání měsíčníku *Věstník vyšší školy*, jehož moskevská redakce udržovala celosvazový územní záběr časopisu.¹⁶

Rozhodnutím sovětské vlády bylo předáno do péče ministerstva vyššího vzdělávání celkem 305 vysokých škol, k nimž je třeba připočítat 14 škol dálkového studia. Jednatřicet univerzit představovalo zhruba desetinu tohoto počtu. Řízení tohoto typu vysokých škol bylo od roku 1946 na rozdíl od předchozího období vyňato z pravomoci svazových republik a výrazněji podřízeno moskevskému centru, což usnadňovalo posun k unifikaci jejich života.

¹⁴ Sborník nařízení a předpisů týkajících se sovětského vysokoškolského života sestavil M. I. Mo-všovič, *Vyššaja škola, Osnovnyje postanovlenija, prikazy i instrukcii*, Moskva 1945. Reedice vydaná v Moskvě v roce 1948 zachycuje změny, ke kterým došlo v důsledku zřízení celosvazového ministerstva.

¹⁵ Kaftanovův přístup k tematice, která mu byla svěřena, charakterizují např. jeho práce *Zada-či vyšší školy*, Moskva 1944 nebo též, *Vyššeje obrazovanije v SSSR*, Moskva 1950. Jeho názory byly prezentovány i česky ve sborníku: *Vysoké školy v SSSR*, Praha 1946.

¹⁶ Třetí ročník tohoto měsíčníku začal vycházet po přestávce způsobené válečnými událostmi v červenci 1945. Časopis představuje cenný pramen pro sledování vývoje různých problémů v sovětském vysokoškolském prostředí, univerzitní problematice se však věnovala jen menšina jeho příspěvků. Na Ukrajině srovnatelný časopis neexistoval a mohl zde být publikován jen měsíčník *Radjanska škola*, který se však tématicky vymezoval vůči školám nižších stupňů.

V rámci vlády Ukrajinské SSR zůstala zachována Správa pro záležitosti vysokých škol vedená S. M. Buchalem.¹⁷ Tento vládní úřad byl však podřízen moskevskému ministerstvu. Vztah k univerzitám se na ukrajinském území řídil názory a potřebami všesvazového centra, příprava a realizace konkrétních kroků však náležela ukrajinským stranicko politickým orgánům.

Hlavním úkolem, který musely příslušné orgány zajistit, byla samozřejmě obnova vyučovacího procesu. V této souvislosti nehrálo roli umístění univerzity ve východní či západní části země, v případě čtyř východoukrajinských univerzit však existoval usazenější a především už vyzkoušený modul, který nevyžadoval přílišných změn. Přesto byly i v těchto školách zakládány nejen nové katedry, ale i celé fakulty, například fakulta mezinárodních vztahů na kyjevské univerzitě.¹⁸

Nezbytnou podmínkou obnovy výuky byla samozřejmě obnova značně poničených areálů jednotlivých škol. Z válečných škod byli obviňováni vždy jen němečtí okupanti, v řadě případů asi v rozporu s realitou. Přes všechnu snahu o napravení škod přetrvávaly ještě několik let po ukončení války velké rozdíly ve studijních podmínkách škol a jejich dílčích částí. Zvláště složitý zůstal stav univerzitních kolejí, v nichž se nedostávalo míst. Také životní podmínky studentů byly zprvu velmi těžké.

Obecně lze říci, že sovětský režim nelitoval finančních obětí a při obnově škol projevil velkorysost, odůvodněnou samozřejmým zájmem na zajištění své budoucnosti. Splnění tohoto cíle bylo ovšem podmíněno také obnovením politicko-ideologické kontroly nad univerzitami. V zásadě se do škol měly vrátit předválečné poměry, tj. systém fungující na přelomu let 1940 a 1941. Přestože se nejednalo o týž stav jako ten, který charakterizovala dusná atmosféra roku 1937, zůstaly represe vůči skutečným či domnělým odpůrcům režimu nebo nejistým žvlům součástí běžné univerzitní reality.

Ve všech univerzitách znamenala tedy jejich obnova zároveň i neodkladnou „normalizaci“ ideově-politických poměrů a dohledu na výuku jednotlivých oborů až po základní míru ovládní všech univerzitních přísluš-

¹⁷ Srv. Buchalovy články: Sostojanije i očerednyje zadači vuzov Ukrainy, *Věstník vyššej školy* 3, 1945, č. 3, s. 6–11 resp. Živjot i krepnēt vysšaja škola Ukrainy, tamtéž 5, 1947, č. 11, s. 42–45. Materiály univerzitních představitelů nebo učitelů z Ukrajiny byly v časopise tištěny jen výjimečně, srv. Bondarčuk, V. G.: Vosstanovlenije Kijevskogo universitěta, tamtéž 5, 1947, č. 11, s. 26–29.

¹⁸ Zřízení fakulty souviselo s obnovením ministerstva zahraničních věcí Ukrajinské SSR (i jiných svazových republik) na počátku r. 1944 – dokládá to mj. iniciativa ukrajinského ministra zahraničí D. Manuilského v této věci.

níků – učitelů i studentů. Tyto cíle zajišťovalo především působení nepočtených společenských organizací na univerzitách. Nejpřednější roli zde hrála samozřejmě VKS(b), část úkolů byla přenechána i komsomolu a odborům. Od samého počátku byla v rámci obnovovaných univerzit pro- težována pozice stranických výborů, které hrály vedle rektora a univerzit- ních rad značnou roli při jejich řízení.

Především na stranických výborech ležela odpovědnost za obnovení výuky marxismu-leninismu, která se znovu stala závaznou pro všechny stu- denty bez ohledu na jejich specializaci. Její rádo by nenahraditelná přítom- nost v učebním procesu byla pro všechny účastníky univerzitního vzděláva- ní stálou připomínkou nezaměnitelnosti a absolutní priority tohoto učení.¹⁹

Vratme se nyní k hlavním aspektům systému správy univerzit v sovět- ské Ukrajině. Rektori, hlavní představitelé tohoto typu škol, nebyli voleni. Jejich jmenování příslušelo Výboru pro záležitosti vysokých škol při sovět- ské vládě. Délka vykonávání funkce nebyla omezena jiným způsobem než úředně prováděným odvoláním, nejednou proto trvalo funkční období pří- slušných osob od obnovení výuky v roce 1944 až do počátku 50. let. Do funkce rektora většinou nebyli vybíráni reprezentanti humanitních věd, jejím výkonem byli pověřováni především představitelé exaktních oborů (geologie, astronomie apod.).²⁰ Nejednou se jednalo o osoby, které zahá- jily svou odbornou činnost ještě před rokem 1917. Ti rektori ukrajinských univerzit, kteří se osvědčili, mohli postoupit po ukončení své mise do vyš- ších funkcí v rámci ukrajinského ministerstva osvěty.²¹

Také složení rad (sovětů) jednotlivých univerzit potvrzovalo příslušné ministerstvo nebo vládní výbor, znovu byl tedy eliminován princip volitel- nosti. Univerzitní radě předsedal rektor, kromě něj zde zasedali dva jeho náměstci (pro učební a vědecké respektive správně-hospodářské záležitos- ti), děkani fakult, vedoucí kateder, vedoucí učitelé samostatných předmě- tů, správce knihovny a představitelé stranické, komsomolské a odborové organizace.

¹⁹ Důležitou roli při prosazování představ stranického vedení sehrála rezoluce ÚV KSU O zlepšení výuky a politicko-výchovné práce ve vysokých školách USSR z 15. 9. 1947 resp. stejně nazvaný příkaz Správy vysokých škol při ukr. vládě z 19. 9. 1947.

²⁰ První pováleční rektori univerzity v Kyjevě (V. H. Bondarčuk) a v Černovicích (P. Kanibo- lockyj) byli geology, rektori univerzity ve Lvově a v Odese J. Lazarenko a M. Savčuk se věnovali biologii, zatímco jejich charkovský kolega N. P. Barabašov působil jako astronom.

²¹ V r. 1948 se ukrajinským ministrem osvěty stal dosavadní odeský rektor Mykola Savčuk, který v této funkci nahradil významného ukrajinského básníka Pavla Tyčynu.

Bylo už řečeno, že způsob řešení správních záležitostí měl být shodný u všech sovětských univerzit, tedy i v případě univerzit působících na území Ukrajiny. Některé dílčí aspekty činnosti univerzit ve východní a západní části této sovětské republiky se však mezi sebou lišily. Dvě západoukrajinské univerzity převzaté sovětským režimem neutrpěly při průchodech fronty zásadní škody a jejich stav proto nevyžadoval provedení tak podstatných rekonstrukčních prací jako například v Kyjevě. Způsob normalizace poměrů na lvovské a černovické univerzitě však vykazoval určité specifické rysy s ohledem na odlišný vývoj a postavení obou měst.

Tyto univerzity se mohly v rámci příslušných regionálních metropolí vykazat rozdílnou měrou významu i potenciálu. V meziválečném období zde byl nestejnou měrou zastoupen ukrajinský studentský i učitelský prvek a nereprezentovaly tudíž zcela totožnou podobu vzájemného vztahu inteligence ukrajinské a proti ní stojící inteligence tehdejšího státního národa (polského či rumunského). Normalizace univerzitního života v metropolitách Haliče i Bukoviny však byla v obou případech nesnadným úkolem, jehož realizace představovala nezbytný projev obnovení sovětizace všech sfér života, kterou musel režim znovu prosadit.

Možnost práce na lvovské univerzitě dostaly po roce 1944 v zájmu její dočasné a dílčí ukrajinizace mj. osoby, které za německé okupace v letech 1941–1944 vyvíjely ve městě výzkumnou i publikační činnost. Podmínky k tomu byly ve Lvově příznivější než v Černovicích, kde rumunská státní správa bránila všem ukrajinským aktivitám. Vzhledem k daleko složitějším podmínkám existence vědeckého života v Černovicích i ve východnějších centrech Ukrajiny lze pouze v případě Lvova dob německé okupace hovořit o určité míře zachování kontinuity ukrajinského vědeckého života.

Proto byl boj o lvovskou univerzitu a její školské a odborné působení jedním z klíčových bodů úspěšného a definitivního prosazení sovětizace západní Ukrajiny. Tato vysoká škola musela jako jediná podstoupit výraznější ideologicko-politický střet, při němž byly síly obou stran zcela nevyrovnané a výsledek předem dán. Sovětské pojetí univerzitní výuky a role státní ideologie muselo zákonitě zvítězit nad postoji několika ukrajinských učitelů, kteří se pokoušeli tomuto náporu vzdorovat.

Situace ve Lvově se přitom ve druhé polovině roku 1944 výrazně lišila od poměrů v první části roku 1941, kdy zde univerzita působila už v sovětizované podobě. Na jaře roku 1941 bylo možno o lvovské univerzitě hovořit z hlediska jazykového režimu jako o ústavu ukrajinském se značnou mírou polské a ruské přítomnosti. Po válce se situace změnila jak

v důsledku likvidace části polské univerzitní inteligence v létě roku 1941, tak v důsledku transferu většiny Poláků ze sovětského území.²² Zatímco na lvovské polytechnice musela sovětská moc sáhnout v době před tímto polským exodem k represivním opatřením proti polským vyučujícím, na univerzitě byla situace jednodušší. S variantou uchování částečné přítomnosti polského živlu na lvovské univerzitě už nebylo po roce 1944 počítáno.

Nelze přitom mluvit o nenávratném zániku této jazykově-národní varianty lvovského vysokého učení. Její představitelé, kteří se dočkali konce války, byli přemístěni do Wroclawi a na lvovské univerzitě se tím uvolnil prostor pro ukrajinské a ruské učitele i studenty.

Sovětské orgány si asi byly jisty svým konečným vítězstvím vzhledem k nerovným silám obou stran a vývoji mezinárodně-politické situace, který nedával naději ukrajinskému hnutí odporu. Přesto je pozoruhodné, že volily ve Lvově opatrně taktický postup co do použití okamžitých represí vůči místní inteligenci.

Východní Halič byla v celosovětském měřítku jedním z nejméně jistých území v rámci těch, kde měla být obnovena sovětská moc. Sovětská politická elita města Lvova a lvovské oblasti proto zdánlivě usilovala o jakousi převýchovu, představující však faktické ovládnutí a podrobení tradiční haličsko-ukrajinské inteligence respektive těch jejích představitelů, kteří z města neodešli před jeho obsazením sovětskou armádou.²³ Splnění tohoto úkolu bylo důležitou součástí souběžně vedeného ozbrojeného, propagandistického i agenturního zápasu proti ukrajinskému hnutí odporu označovanému nejčastěji jako ukrajinský buržoazní nacionalismus.

Cesta k tomuto cíli vedla mj. přes izolování a zatlačování starých kádrů ukrajinské inteligence v rámci univerzity. Splnění tohoto úkolu usnadňoval příchod řady ideově spolehlivých pedagogů z východních oblastí Ukrajiny a z Ruska. Moc sázela na to, že většina těchto nově přichozích a podstatná část nově připravovaných kádrů, které měly být následně uplatněny i v univerzitě, vystoupí proti ukrajinské „nacionalistic-

²² Z vyvraždění většího počtu lvovských univerzitních učitelů byli obviňováni jak vykonavatelé německé okupační moci, tak i struktury ukrajinských nacionalistů – častěji však bývá uváděna první varianta.

²³ Rozsah ukrajinské intelektuální emigrace z východní Haliče na západ v r. 1944 byl obrovský. Srv. Marunjak, Volodymyr: *Ukrajinska emigracija v Nimeččyni i Avstriji pé druhij svitovij vijni*, tom 1, roky 1945–1951, Mjunchen 1985. Velice nesnadná byla pozice těch ukrajinských odborných pracovníků, kteří se rozhodli ve městě vyčkat návratu sovětské moci, ačkoli byl očekáván na základě zkušeností z let 1939–1941 s velkými obavami.

ké“ inteligenci. Její čelné osobnosti měly být donuceny k sebekritice a nakonec psychicky zlomeny.

S touto perspektivou byli místní představitelé ukrajinské historiografie, literární historiografie i literární vědy zapojeni do práce na obnovené univerzitě, a to často ve vedoucích funkcích. Někdy s tím bylo spojeno jejich členství v komunistické straně. Sovětské orgány znaly publikační činnost těchto osob z meziválečných let i z období německé okupace, která obsahovala často otevřené protisovětské invectivy. Tyto skutečnosti byly načas zapomenuty, přestože se z prostředí univerzity začaly ozývat kritické hlasy volající po zásahu proti příslušným osobnostem. Část nespokojenců nechápala liknavost postupu stranických orgánů, které nereagovaly na příslušné podněty nebo se pokoušely ignorovat kritiku ukrajinských pedagogů.

Jako typický případ lze uvést historika Ivana Krypjakevyče, dosti typického představitele haličsko-ukrajinské inteligence publikačně činného už v době před první světovou válkou. Tento žák proslulého ukrajinského historika a politika Mychajla Hruševského mohl po roce 1944 tři roky vykonávat vedoucího katedry ukrajinských dějin. Zprvu mu byl ponechán prostor pro prezentování názorů vycházejících z koncepcí profesora Hruševského. Nelze vyloučit, že v tomto i jiném případě přistoupilo jako důvod tolerance odlišných názorů také agenturní vytěžování, které mohlo sovětským úřadům přinést řadu cenných informací o náladách haličsko-ukrajinské inteligence jako celku.

Kritická kampaň proti ideově nespolehlivým vysokoškolským učitelům byla realizována až v roce 1946, kdy se sovětské moci podařilo na půdě východní Haliče úspěšně dokončit likvidaci řecko-katolické církve.²⁴ Veřejná polemika proti I. Krypjakevyčovi, literárnímu historikovi a kritikovi Mychajlovi Rudnyckému a dalším osobám souvisela se souběžně realizovanou ideologickou kampaní zaštitěnou Lazarem Kaganovičem, který byl z Moskvy krátkodobě odeslán na Ukrajinu za účelem vymýcení „buržoazního nacionalismu“ nespolehlivých osob z řad ukrajinské inteligence.²⁵

²⁴ Náklady v prostředí lvovské inteligence popsali Iščuk, O. – Nikolajeva, N.: Reakcija Ivivskoji inteligenciji na rozhrom istoryčnijji školy Mychajla Hruševskoho u 1946 roci, Kyjiv 2007. Z obecnějšího hlediska srv. Marusyk, T.: Zachidnoukrajinska humanitažna inteligencija: Realiji žytt'a ta dijálnosti (40–50-ti sv. XX st.), Černivci 2002.

²⁵ Je příznačné, že aktivity muže, který „pročišťoval Ukrajinu už v druhé polovině 20. let, se časově překrývají s vyvrcholením hladomoru, který v r. 1947 postihl většinu území této svazové republiky.

Tažení proti ukrajinským univerzitním učitelům souviselo rovněž se snahou maximálně snížit roli Lvova jako ukrajinského kulturního a vědeckého centra. Mělo toho být dosaženo mj. nuceným přesídlením čelných lvovských odborníků do Kyjeva, kam za nimi měly putovat i podstatné části lvovských knihovnických a archivních fondů. I když tento záměr nebyl realizován v úplnosti, znamenal ohrožení i pro lvovskou univerzitu a onu část jejího akademického sboru, která byla ukrajinské národnosti a zatím si udržovala v rámci univerzity zjevnou většinu.²⁶

Základního cíle dosáhla sovětská moc ve své snaze o ovládnutí lvovské univerzity v roce 1947. Na druhé straně však i ty osoby, které se musely podřídit neúprosnému tlaku a provedly sebekritiku, pokračovaly poté v odborné práci a udržovaly až do 60. let v prostředí ukrajinské inteligence města Lvova vědomí určité historické a pracovní kontinuity.

Lvovská univerzita přes své podřízení obecným osvětově sovětizačním trendům zůstala v rámci Ukrajiny specifickým vysokoškolským ústavem. Mohla se tak v 60. letech stát spolu s kyjevskou univerzitou prostorem, vytvářejícím relativně nejpříznivější podmínky pro sympatizanty literárního a posléze i politického disentu. Jako ne zcela klidná a spolehlivá byla i v následujících letech vnímána lvovská studentská obec, v jejímž rámci sovětské orgány znovu a znovu nacházely (a asi zčásti také vytvářely) nepřátele svého mocenského systému a poté je trestaly.²⁷

Nebylo by dobré zcela pominout univerzitu užhorodskou, o které zde už byla učiněna zmínka. Její specifika byla dána slabou tradicí odborného života v uvedeném městě a nedostatkem odborníků, kteří sem museli být z velké části „dovezeni“ ve větším množství z východních regionů Ukrajiny. Ačkoli i na užhorodské univerzitní půdě bylo bojováno s „buržoazním nacionalismem“, sovětské moci se zde od počátku podařilo vyvažovat ukrajinský a ruský živel, což bylo odůvodněno i nejednoznačnou národní sebeidentifikací obyvatel tohoto regionu. Přílišná míra sovětizace života, která postihla i tuto univerzitu (mj. asi i s ohledem na její geograficky expono-

²⁶ Tak v květnu 1947 přednášelo 157 ze 254 pedagogických pracovníků lvovské univerzity (tedy necelé dvě třetiny) ukrajinsky, zbytek rusky. Právě opačná situace vládla v té době na lvovském polytechnickém institutu, kde přenášelo ukrajinsky 66 z 226 pedagogů. Srv.: Srv. Slyvka, Jurij: *Kulturne žyttá v Ukrajin, Zachidni zemli. Dokumenty i materialy. Tom 1 (1939–1953)*, Kyjiv 1995. Obecně k jazykovým problémům ukrajinského školství Koljaska, I. V.: *Osvita v Radjanskij Ukrajin, Doslidžennja dyskryminacji i rusifikacji*, Toronto 1970.

²⁷ Příznačný je případ studenta, který byl odstraněn z univerzity, protože nacházel dílčí rozpory v díle J. V. Stalina a informoval o tom své kolegy.

vanou polohu) vedla prvního rektora školy, Stepana Doboše, k opuštění nejvyšší funkce na univerzitě. Proměnil ji paradoxně za úřad učitele gymnázia ve východočeském Novém Bydžově.²⁸

Jak je patrné, představuje problematika univerzitního života na Ukrajině těsně po ukončení druhé světové války zajímavý soubor problémů, které potvrzují specifickou příslušnou částí sovětského území a naznačují, že by místní problematika měla být vnímána dostatečně výrazně v kontextu úvah o sovětském impériu a jeho vývojové roli v rámci východní i středovýchodní Evropy. Jako perspektivně nejzajímavější by se v rámci dalšího výzkumu jevílo srovnání s poměry jednak na polských univerzitách, jednak na vysokoškolských ústavech tohoto typu v neruských republikách evropské části Sovětského svazu.

Summary

The article focuses on the Ukrainian universities in the 1940's. It describes the situation of the universities before 1941, their war-caused evacuation to the eastern parts of Soviet Union and their return and reopening after 1945. The years 1945 brought new organization structure of the universities to the Soviet Union political system.

²⁸ K Dobošovu případu srv. Halajda, Illja: Sijač na nyvi narodnij. Do 85-riččja S. V. Doboša, Duklja (Prešov) 45, 1997, č. 6, s. 70–74.